

Universiteit
Leiden
The Netherlands

In de ban van goed en fout. De bestrijding van de Centrumpartij en de Centrumdemocraten (1980-1998)

Vetten, J. de

Citation

Vetten, J. de. (2016, November 9). *In de ban van goed en fout. De bestrijding van de Centrumpartij en de Centrumdemocraten (1980-1998)*. Uitgeverij Prometheus, Amsterdam. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/44139>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/44139>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/44139> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Vetten, J. de

Title: In de ban van goed en fout. De bestrijding van de Centrumpartij en de Centrumdemocraten (1980-1998)

Issue Date: 2016-11-09

‘Als je bang bent moet je een ander vak nemen’¹

Inleiding

Proloog: demonstraties op het Binnenhof

Op donderdag 16 september 1982 werd Hans Janmaat beëdigd als lid van de Tweede Kamer voor de Centrumpartij.² In zijn autobiografie deed hij gedetailleerd verslag van die voor hem heuglijke dag. kro's actualiteitenrubriek *Brandpunt* volgde hem die hele dag. Met een scherp oog voor de publicitaire effecten fietste Janmaat, gevolgd door de kro-camera's, naar het Binnenhof: 'De fiets is voor die korte afstand het beste vervoermiddel, zeker met mooi weer. Bovendien zou ik niet weten waar ik mijn auto moet parkeren. De fiets doet het goed op tv.' Vervolgens ging hij het Kamergebouw in. 'Binnen ben ik een beetje verloren. Wel weet ik onmiddellijk aan het einde van de trap met de rode lopers de vergaderzaal en het restaurant te vinden, maar dat is het wel zo ongeveer. Bij het ophangen van de jassen in een garderobe is het Prof. Voorhoeve, een nieuw Kamerlid voor de vvd die me feliciteert. Dat vind ik aardig.' Verderop zal blijken dat de meeste collega-Kamerleden zich minder collegiaal zullen gedragen. Janmaat vervolgde zijn verslag van die dag als volgt: 'Om een uur is er een zitting in de Ridderzaal, waar minister Rood³ van Biza de Parlementaire zittingsperiode gaat afsluiten. Ik ga daar heen en loop over het Binnenhof. Er staan geweldig veel dranghekken en een paar honderd mensen. Er wordt een spandoek ontvouwd door een paar tegenstanders met daarop de leus: "Nooit meer Auschwitz."'

Vanaf de oprichting werd er veel gedemonstreerd tegen de Centrumpartij, zo ook bij de beëdiging van Janmaat. Het aantal betogers zou in de loop van de dag toenemen tot vele duizenden.⁴ Janmaat:

De sluitings-zitting zelf is een saaie aangelegenheid, bijgewoond door enkele tientallen Kamerleden. Na afloop wil ik over het Binnenhof teruglopen. Daar hebben zich intussen zo een acht duizend mensen verzameld. De politie adviseert mij een andere weg te nemen, het liefst achterom, maar dat weiger ik. 'Er is geen enkele reden dat ik een andere weg zou nemen als Van Agt,' is mijn reactie. Ik begeef me naar de uitgang van de Ridderzaal, een deur naast de bekende trap onder het luifeltje. De deur is iets boven vloerhoogte en op het moment dat ik zichtbaar wordt breekt er een geweldig fluitconcert los. Dat is mooi, denk ik. Het lijkt wel een voetbalstadion, waar de tegenstander wordt uitgefloten, die daarvoor in zijn motivatie wordt gesterkt om ze eens een lesje te leren.

Ik loop tussen de hekken door, vergezeld door twee veiligheidsbeambten van de Kamer. Achter mij de tv-ploeg van Brandpunt en een dertigtal foto-journalisten. Een vrouwelijke radio-reportster poogt mij nog wat vragen te stellen, maar dat is door het kabaal bijna onmogelijk. 'Of ik bang ben? Nee, dat ben ik niet.' 'Wat ik vind van die tegenstanders.' 'Oh, beter dan niets! Er zitten ook belangstellenden onder!' Verder komen we niet.

Op het rechte stuk naar de ingang breken tegenstanders door de hekken en de beambten vragen me om hard mee te lopen. Zij kunnen de meute niet tegenhouden. Dat lijkt me ook en ik ren met ze mee. Ik voel er niets voor beëdigd te worden met een bloedneus of een blauw oog. We snellen onder de gaanderij, alwaar een deur reeds door andere bewakingsbeambten wordt geopend. 'Bent U nu niet bang dat dit ooit eens mis kan gaan?' vraagt Ton Verlindt.⁵ 'Nee,' hijg ik van het rennen, 'als

je bang ben moet je een ander vak nemen.’ We blazen even uit en gaan dan naar de vergaderzaal van de Tweede Kamer.

De betogers riepen leuzen als ‘Janmaat, rassenhaat’ en ‘cp, weg er-mee’, en gooiden met eieren. Janmaat was niet bang voor de demonstranten. Sterker nog, hij provoceerde ze door in het Kamergebouw even later uitdagend voor het raam van het restaurant te gaan staan en het glas naar hen te heffen.⁶ Toen kwam de beëdigingsceremonie zelf. Janmaat: ‘De meeste leden zitten al in hun groen lederen bankjes, een paar lopen er nog rond. Ik loop langs de hoog geplaatste stoel van de Voorzitter en vraag scherp aan Dolman⁷: “Waarom zet U mij helemaal achterin?” Ik wijs daarbij op het bankje. [...] “Gaat U naar uw plaats”, bijt voorzitter Dolman terug en slaat harder dan gewoonlijk met zijn hamer om de vergadering te openen.’ Omdat geen van de andere Kamerleden naast Janmaat wilde zitten had hij achter in de zaal een driepersoonsbankje voor zich alleen toegewezen gekregen; hij zat achter een deel van de PvdA-fractie. Toen hij naar zijn bankje toe liep probeerde hij enkele PvdA’ers een hak te zetten. Janmaat: ‘Joop den Uyl staat nog met twee van zijn fractieleden te praten op het pad waar ik door moet naar mijn plaats achterin. Met de tv-ploeg achter me besluit ik me te laten vallen als ik tussen ze door loop. Dan krijgen zij de schuld me te tackelen, zodat ik in de sympathieke rol van de underdog beland. Joop heeft dat door en ze stuiven uit elkaar. Ik loop langs Peter Lankhorst, die de uitgestoken hand weigert en ga zitten.’ Van het begin af aan werd Janmaat in de Tweede Kamer genegeerd. Dat blijkt onder meer uit het feit dat het Kamerlid Lankhorst (PPR),⁸ nota bene een studievriend van de universiteit, hem niet wilde begroeten. Maar Janmaat liet niet over zich heen lopen en aarzelde niet om terug te pesten, zoals blijkt uit het incidentje met Den Uyl c.s..

Janmaat keek achteraf met genoegen en trots terug op de beëdiging: ‘Dit is toch een bijzonder moment. Daar heb je politiek voor gestudeerd, je tien jaar uitgesloofd bij de KVP met de inzet voor een beter beleid. En dan nu hier te zitten voor de beste oppositiepartij van het land! Dat is toch een eer en een grote verantwoordelijkheid.

Dat laatste zal ik met alle kracht waarmaken. Hier zit ik dan! Het zou me veel waard geweest zijn als mijn ouders dit hadden mogen meemaken. [...] Bij mijn eedsaflegging klinkt er een regen van afgaande fototoestellen. Vanaf de overkant van de Kamer kijkt een laatdunkende Van Agt me aan. Dat zegt genoeg: Nederland zal merken dat de CP aan de politiek in het Parlement gaat deelnemen.’ Zo beschreef Janmaat met de nodige bravoure zijn beëdiging als lid van de Tweede Kamer in 1982.

De beëdiging van 1989 verliep heel anders. Na drie jaar afwezigheid – hij was bij de verkiezingen van 1986 niet herkozen – keerde Janmaat in 1989 weer terug in de Tweede Kamer, nu voor de Centrumdemocraten, de partij die hij met enkele geestverwanten had opgericht nadat hij in 1984 uit de CP was gezet. De CD behaalde bij de verkiezingen van 1989 voldoende stemmen voor één zetel. In zijn autobiografie beschreef Janmaat de beëdiging op 14 september 1989: ‘De terugkomst in het Parlement verloopt rustig. Geen demonstranten meer, of, zoals AFdruk⁹ meldt: Al eerder gezien. De Kamerleden maken ook minder opschudding. Deetman¹⁰ komt zelfs achter de gordijnen op me af en begint een vriendelijk praatje. Dat is duidelijk bedoeld om mijn stem te winnen voor zijn voorzitterschap. Ik doe vriendelijk terug.’ Bij de beëdiging was er een conflict met Kamer voorzitter Dolman. Janmaat: ‘De beedigingsprocedure is zoals de eerste van ’82. Rommelig. [...] Van plechtigheid of enige waardering voor het ritueel is bijvoorbeeld bij de Kamerleden Van Dam en Schaefer, beiden PvdA, geen sprake [...]. Het geroezemoes wordt zo sterk dat ik de afgeroepen namen niet kan verstaan. Ik loop naar de interruptiemicrofoon en vraag een punt van orde. Dolman is woedend. “Gaat u naar uw plaats!” Zo laat ik me niet afschepen en roep: “Wilt u de PvdA-fractie tot de orde roepen zodat ik de opgelezen namen kan verstaan?” Ik loop terug naar mijn plaats. “Dit is een heilig moment,” probeert Dolman nog. “Precies,” roep ik terug.’¹¹

Geen demonstraties, minder opschudding in de Kamer. Maar net als in 1982 zouden de andere partijen weer proberen om de CD te isoleren en te negeren. En net als in 1982 kreeg Janmaat weer

een bankje voor zich alleen, achter in de vergaderzaal, achter een deel van de PvdA-fractie.¹²

Het was bij de beëdiging in 1982 zeker niet de eerste keer dat Janmaat werd geconfronteerd met demonstranten tegen zijn partij. Vanaf de oprichting in 1980 werd de CP fel bestreden. Antifascisten verstoorden partijvergaderingen, de media schreven negatief over de partij, er werden rechtszaken aangespannen. En dat veranderde in de loop der jaren niet echt; voor de CD gold na de oprichting in 1984 in grote lijnen hetzelfde.

Vraagstelling

Over het immigratie- en integratiebeleid bestond in het politieke en maatschappelijke debat van de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw een hoge mate van consensus. Uit opiniepeilingen bleek dat een flinke groep mensen kritisch stond tegenover het beleid op dat punt, maar die groep kreeg niet of nauwelijks een stem in het debat.¹³ De CP en CD, twee in die tijd als extreem-rechts¹⁴, fascistisch of racistisch beschouwde partijen, probeerden aan dit vraagstuk op hun manier aandacht te besteden, vaak provocerend, soms bot, soms beledigend. Dat werd deze partijen niet in dank afgenomen. Bijna iedereen keerde zich tegen hen. Scherpe bestrijding was hun deel.

Dit boek gaat over de manier waarop in de jaren tachtig en negentig de CP en CD werden bestreden. Het beschrijft en analyseert vanuit een historische invalshoek de omgang met en de bestrijding van die partijen en de effecten daarvan, op basis van een grote diversiteit aan bronnenmateriaal. Nagegaan zal worden welke strategieën de verschillende actoren daarbij hanteerden. Verder zal worden ingegaan op de wijze waarop de CP en CD die bestrijding probeerden te pareren en op de daarbij gebruikte (contra)strategieën. In dit boek zullen de volgende vragen aan de orde komen: (1) Hoe werd met de CP en CD omgegaan en hoe werden ze bestreden; wat was de aard van die bestrijding? (2) Hoe probeerden de CP en CD de eigen

standpunten voor het voetlicht te brengen en zich tegen de bestrijding te verweren? En tot slot: (3) Hoe kan de bestrijding van de CP en CD worden geduid? Werden de CP en CD zo heftig bestreden, omdat ze niet werden gezien als ‘gewone’ politieke tegenstanders, maar als ‘slecht’, als ‘fout’? Kortom, was de Nederlandse samenleving bij de bestrijding van die partijen, om met de woorden van de historicus Hans Blom te spreken, ‘in de ban van goed en fout’?¹⁵

Alvorens de vraagstelling verder uit te werken zal eerst worden ingegaan op de theoretische achtergronden van extreem-rechts en van de bestrijding daarvan.

Extreem-rechtse partijen

Wetenschappers in de jaren tachtig en negentig duiden de CP en CD veelal aan als extreem-rechts. Nu worden dergelijke partijen meestal getypeerd als radicaal-rechts.

In grote lijnen waren er in de toenmalige wetenschappelijke literatuur twee benaderingen te onderkennen bij de beantwoording van de vraag waarom die partijen extreem-rechts zouden zijn. De eerste benadrukte de continuïteit tussen het fascisme in de jaren dertig en extreem-rechts in de jaren tachtig en negentig. Een belangrijke vertegenwoordiger van deze stroming was Jaap van Donselaar. Deze benadering zou kunnen worden aangeduid als de ‘genealogische’. De CP en CD zijn dan extreem-rechts, omdat ze voortkomen uit partijen die extreem-rechts waren. De tweede benadering legde de nadruk op ideologische determinanten, gekoppeld aan politieke ontwikkelingen in een specifiek land. Vertegenwoordigers van deze stroming waren onder meer Meindert Fennema en Cas Mudde. Deze benadering zou kunnen worden aangeduid als de ‘ideologische’. De CP en CD zijn dan extreem-rechts, omdat ze voldoen aan enkele specifieke ideologische kenmerken.¹⁶

De antropoloog Jaap van Donselaar bezag de CP en CD vanuit de ‘genealogische’ benadering. In zijn dissertatie *Fout na de oorlog* (uit 1991) beschreef hij de geschiedenis van – wat hij noemde – fascistische en racistische organisaties in Nederland tussen 1945 en

1990. Daarbij kwam een keur aan organisaties aan de orde – hij sprak in dat verband van een ‘fascistisch mozaïek’ – met in het slothoofdstuk ook aandacht voor de CP en CD. Van Donselaar zag een ‘streven naar fascistische continuïteit’ na de Tweede Wereldoorlog, met dien verstande dat de CP en CD wel probeerden relatief gematigd over te komen. Hij achtte het ‘aanpassingsdilemma’ van belang voor dergelijke organisaties: het dilemma tussen aan de ene kant een dreigend justitieel ingrijpen – bij een te scherpe extreem-rechtse koers – en aan de andere kant – bij een te gematigde koers – een te vaag politiek profiel met als gevolg een verlies van (radicale) aanhangers. *Frontstage* (naar buiten toe) distantieerden dergelijke organisaties zich van het oude fascisme en nazisme en trachtte men een fatsoenlijke democratische indruk te maken; *backstage* (intern) was men veel radicaler. Van Donselaar zag de CP als een partij die qua programma sterk deed denken aan de Nederlandse Volks-Unie, maar dan wat gematigder van toonzetting. Het uiteindelijke doel bleef de verwijdering van etnische groepen uit de samenleving; het verschil zat vooral in h^oe dat doel moest worden bereikt. Bij de CP en CD stond in zijn ogen het streven naar respectabiliteit centraal; men probeerde racistisch taalgebruik te vermijden en de boodschap in juridisch waterdichte termen aan de orde te stellen.¹⁷

Ook de Engelse socioloog Husbands benadrukte in een publicatie uit 1992 de continuïteit van extreem-rechts na de Tweede Wereldoorlog. In de tweede helft van de jaren veertig en in de jaren vijftig probeerden kleine groepjes de vooroorlogse ideologie door te zetten. Vanaf 1960 ontstond een nieuw extremisme en zag Nederland de opkomst van de Boerenpartij, door Husbands omschreven als rechts-populistisch. De jaren zeventig waren de jaren van de Nederlandse Volks-Unie, een partij met een nadrukkelijk racistisch antiminderhedenstandpunt. In de jaren tachtig en negentig ontstond eerst de CP en later CP’86 en de CD. Husbands omschreef de CP en CD als extreem-rechts en ‘politiek racistisch’. Extreem-rechts was binnen Nederland volgens Husbands overigens relatief klein en onbelangrijk – ‘Irritants on the body politic’ – zeker in vergelij-

king met Vlaanderen of Frankrijk.¹⁸ In een publicatie uit 2002 duidde hij partijen als de CP en CD in West-Europa aan als ‘post-fascist’ extreem-rechts. Hierbij doelde hij op partijen die afstand hebben genomen van het fascisme en nazisme uit de jaren dertig en veertig, en die minder bezig waren met nostalgie naar die jaren dan met de gevolgen van de toegenomen (asiel)immigratie.¹⁹

De politicologen Fennema en Elbers bezagen de CD vanuit een ‘ideologische’ optiek. Zij schreven in 1993 over – wat zij noemden – racistische partijen in West-Europa, partijen waarvan het electoraal succes vooral was gebaseerd op hun anti-immigratiestandpunten. Voor Nederland kwamen aan de orde: de Nederlandse Volks-Unie, CP, CD en CP’86. Volgens Fennema en Elbers hadden racistische partijen in West-Europa de volgende kenmerken gemeen: het hoofdthema van de partijen was ‘eigen volk eerst’; het leiderschap was primitief autocratisch; de partijen hadden veel kritiek op de gevestigde politiek en op de politieke partijen; en tot slot hadden ze een simpele oplossing voor alle problemen: immigranten eruit en de immigratie stopzetten. Maar er waren ook grote verschillen tussen die partijen: de mate van racisme (bij de CD hoog); de mate van geweld (bij de CD laag/afwezig); de mate van antiparlementarisme (bij de CD niet goed vast te stellen); en tot slot de mate van fixatie op migranten (bij de CD hoog). Volgens Fennema en Elbers was de CD nauwelijks openlijk racistisch; die partij probeerde – in vergelijking met CP’86 – gematigd over te komen; in persoonlijke gesprekken deed Janmaat overigens wel veel scherpere uitspraken dan in het openbaar.²⁰

Ook de politicoloog Mudde volgde de ‘ideologische’ benadering. In zijn proefschrift uit 1998 schreef hij over de ideologie van de extreem-rechtse partijfamilie op basis van een onderzoek naar vijf partijen uit Nederland (in casu de CD en CP’86), Duitsland en België. Alle vijf geanalyseerde partijen deelden volgens hem dezelfde kernideologie; die bestond uit een combinatie van de volgende kenmerken: nationalisme, xenofobie, welvaartschauvinisme en geloof in recht en orde. De ideologie van de CD kwalificeerde hij als relatief weinig uitgewerkt, waarbij het in hoofdzaak ging

om een viertal thema's: oppositie tegen de multiculturele samenleving, bestrijding van de criminaliteit, populistische antipartij-sentimenten en de ondemocratisch geachte strijd tegen de eigen partij.²¹

In de recente wetenschappelijke literatuur wordt een onderscheid gemaakt tussen radicaal-rechtse en extreem-rechtse partijen. Volgens Mudde (in een boek uit 2007) onderscheiden radicaal-rechtse partijen – ook wel aangeduid als ‘populistisch radicaal-rechts’ of kortweg als ‘populistisch’ – zich door een radicaal gedachtegoed op een aantal specifieke punten van de (liberaal)conservatieve partijen, ofwel de gevestigde partijen op rechts. Ze zijn niet antidemocratisch; zij willen hun doelstellingen immers via het parlement bereiken. Maar ze hebben wel moeite met bepaalde aspecten van de representatieve democratie. Ze zijn tegen die waarden van de constitutionele of representatieve democratie die afbreuk doen aan de soevereiniteit van het volk, zoals de bescherming van minderheidsrechten en (politiek) pluralisme. Ze willen de macht teruggeven aan het volk. Extreem-rechtse partijen, zoals de (neo)fascistische en (neo)nazistische partijen, daarentegen zijn wél antidemocratisch; zij hebben geen vertrouwen in het parlement of willen de parlementaire democratie afschaffen.²²

In dit boek zullen in de hoofdstukken over de bestrijding van de CP en CD (hoofdstukken 3 tot en met 7) deze partijen worden aangeduid met de term ‘extreem-rechts’, omdat die het best aansluit op de terminologie die door de bestrijders zelf werd gehanteerd. Als de vraag aan de orde is, hoe momenteel in het wetenschappelijk debat tegen die partijen wordt aangekeken, zullen ze worden aangeduid als ‘radicaal-rechts’; dat zal worden beargumenteerd in het hoofdstuk over de aard en ideologie van die partijen (hoofdstuk 2).

Weerbare democratie

De liberale democratie in West-Europa werd en wordt regelmatig geconfronteerd met antidemocratische uitdagers, met links-, rechts- en religieus-extremisten. In de jaren dertig van de vorige eeuw waren dat fascistische, nazistische en communistische partijen en groepen, tijdens de Koude Oorlog communisten, in de jaren tachtig en negentig extreem-rechtse partijen en groepen en vanaf de eeuwwisseling islamistische groepen en opnieuw extreem-rechtse partijen en groepen. Steeds werd toen de vraag gesteld: hoe kan een liberale democratie zich verdedigen tegen antidemocratische uitdagers zonder haar eigen kernwaarden te ondermijnen?²³

Bij de beantwoording van de vraag hoe een democratische rechtsstaat zou kunnen omgaan met antidemocratische partijen speelt de visie op democratie een belangrijke rol. Ideaaltypisch zijn er twee visies te onderscheiden: de procedurele en de inhoudelijke. De procedurele visie ziet democratie als een set van procedures die de strijd om de macht regelt en de legitimiteit van politieke beslissingen bepaalt. Bij deze visie op democratie past een zeer ruime vrijheid van meningsuiting met relatief weinig beperkingen voor antidemocratische partijen, en zijn die partijen gewone en legitieme opposenten in de democratische strijd. Hierbij gaat men ervan uit dat het betrekken van extremisten bij het democratische proces zal leiden tot een matiging van hun opvattingen. Het risico van deze benadering is het 'Weimar-scenario': extremisten nemen de democratische instellingen over en vernietigen deze. Bij de inhoudelijke visie op democratie zijn de procedures geen doel op zich, maar middelen om een geheel aan democratische waarden en rechten te realiseren en te beschermen. Dat leidt tot een meer repressieve benadering van antidemocratische partijen. Voor zover zij namelijk opvattingen hebben die niet stroken met de democratische waarden, worden zij beschouwd als een bedreiging van het democratische systeem. Dan is een actieve bestrijding van die partijen geboden. Het risico van deze benadering is disproportionele

repressie en misbruik van staatsmacht; hierbij kunnen de waarden van de democratie die worden verdedigd, met voeten worden getreden.²⁴

Bij de vraag of antidemocratische partijen moeten worden bestreden, gaat het om het bekende dilemma van de democratie: 'Moet je tolerant zijn ten opzichte van de intoleranten?'²⁵ Het past in de procedurele visie om de intoleranten te tolereren, in de inhoudelijke visie worden zij bestreden. De inhoudelijke visie was lang dominant in Nederland. In de literatuur zijn voorbeelden van een procedurele visie vóór het jaar 2000 nauwelijks te vinden.²⁶ Pas na de eeuwwisseling is deze visie in ruimere mate aan te treffen, onder meer in een artikel van de politicologen Fennema en Maussen. In hun ogen draagt een publieke discussie bij aan een vreedzame oplossing of behandeling van diepgaande morele conflicten. Binnen bepaalde strikte grenzen zouden burgers de complete vrijheid moeten hebben om hun ideeën naar voren te brengen. Die grenzen zijn: niet aanzetten tot geweld, niet oproepen tot uitsluiting van burgers van het publieke debat en de publieke besluitvorming, en tot slot het erkennen van de tegenstander als mens. Een debat met extremisten kent volgens hen enkele voordelen: de mogelijkheid om sociale problemen te erkennen, om de legitimiteit van de regering te vergroten en om te reflecteren op de kwaliteit van het politieke systeem. Het kan verder bepaalde vooroordelen in het publieke debat aan het licht brengen, het kan extremisten committeren aan democratische procedures en het kan uiteindelijk extremisten overtuigen van de superioriteit van de democratische waarden.²⁷

Voor de eeuwwisseling was het debat in Nederland echter vooral 'inhoudelijk' van aard; men ging ervan uit dat extreem-rechts moest worden bestreden. De basis voor een 'militant democracy' ofwel 'streitbare Democratie' werd in de jaren dertig in de Verenigde Staten gelegd door de uit Duitsland gevluchte filosoof en politicoloog Karl Loewenstein. In zijn visie hadden de fascistten door gebruik te maken van de liberale vrijheden op legale wijze de macht kunnen grijpen. Democratieën zouden zich hiertegen moeten verzetten en

maatregelen moeten nemen om het tij te keren. In concreto zouden zij daarbij volgens hem drie strategieën moeten hanteren: het concentreren van de macht bij de ‘executieve’, het instellen van een uitzonderingstoestand en tot slot het aannemen van ad-hocwetgeving om de vrijheid van meningsuiting, participatie en vergadering te beperken.²⁸ De ideeën van Loewenstein waren zeer invloedrijk bij het opstellen van de naoorlogse (West-)Duitse grondwet.²⁹ Vergelijkbare opvattingen hadden ook in Nederland veel invloed; zoals hierna zal blijken was ons land na de Tweede Wereldoorlog in de praktijk een ‘weerbare democratie’.

De jurist George van den Bergh ging bij zijn oratie in 1936 als een van de eersten in Nederland – en eerder dan Loewenstein – in op de vraag hoe de democratische staat zou moeten omgaan met antidemocratische partijen, een vraag die toen actueel was door de opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB). Hij kwam tot de conclusie dat antidemocratische partijen ‘met en door de aanvaarding van de dictatuurgedachte’ fundamentele zedelijke beginselen die leven in het Nederlandse volk aantastten. Partijen die de pijlers van de democratische staat, namelijk de principes van ‘geestelijke vrijheid’ en ‘gelijkheid voor de wet’, wilden aantasten moesten volgens Van den Bergh worden bestreden. Dat hoefde niet per se (meteen) tot een verbod te leiden; hij vertrouwde op het gezonde verstand en het zedelijke besef van het overgrote deel van de bevolking.³⁰

Na 1945 vond vanaf het begin van de Koude Oorlog een felle bestrijding plaats van extreem-linkse partijen en groeperingen als de Communistische Partij van Nederland (CPN). Ook extreem-rechtse partijen en groeperingen als de Stichting Oud Politieke Delinquenten (SOPD), de Nationaal Europese Sociale Beweging (NESB) en de Nederlandse Volks-Unie (NVU), werden bestreden.³¹ In 1982 werd de vraag hoe om te gaan met extreem-rechtse partijen wederom actueel door de toetreding van de CP tot de Tweede Kamer. Toen barstte een discussie los over de vraag hoe deze partij het best te bestrijden was die doorging tot de CD in 1998 de Kamer verliet. Dat extreem-rechts (in de brede zin van het woord) moest worden be-

streden was daarbij – zoals zal blijken – vanzelfsprekend; de verschillen tussen dergelijke partijen kwamen nauwelijks aan de orde. En die verschillen waren groot: het kon immers gaan om antidemocratische neonazipartijen, maar ook om andersdemocratische protest- en populistische partijen.

Uitwerking van de vraagstelling

Het ordeningskader voor de beschrijvende analyse in dit boek bestaat uit drie elementen. Het eerste element zijn de strategieën die gehanteerd konden worden bij de omgang met en bestrijding van de CP en CD. Deze zijn ontleend aan het werk van de Belgische psycholoog Hans De Witte en de Amerikaanse politicoloog William Downs.³² Ook komen de (contra)strategieën die de CP en CD konden hanteren om de bestrijding te pareren aan de orde. Het tweede element zijn de arena's, de (virtuele) plaatsen waar de bestrijding van die partijen plaatsvond. En het derde en laatste element zijn de actoren die binnen die arena's de bestrijding daadwerkelijk uitvoerden. Dit ordeningskader bepaalt de opbouw van dit boek. De bestrijding van de CP en CD zal per arena worden beschreven en geanalyseerd; daarbij komen de belangrijkste actoren aan de orde, alsmede de strategieën die zij hanteerden. Tevens zal per arena de wijze waarop de CP en CD de bestrijding probeerden te pareren aan de orde komen.

*Strategieën tegen extreem-rechts*³³

Sociaal wetenschappers in Nederland en België schreven in de jaren tachtig en negentig regelmatig over de wijze van bestrijding van extreem-rechts; uitvoerig gingen ze in op de verschillende strategieën tegen extreem-rechtse groeperingen en hun voor- en nadelen. Uitgangspunt was steeds, conform de toen dominante inhoudelijke visie op democratie: bestrijden moet. Daarbij was er sprake van een vrij grote mate van overeenstemming over de wijze waarop: negeren helpt niet, geweld is uit den boze en argumenteren is de beste strategie. De Witte schreef in 1997 een synthese van deze litera-

tuur: over de verschillende strategieën, hun voor- en nadelen en hun mogelijke effectiviteit. Bij de strategieën onderscheidde hij twee hoofdvormen, namelijk ‘negatie’ en ‘confrontatie’. Hierbij kan confrontatie weer worden onderscheiden in ‘isolatie’, ‘ontmaskeren’, ‘argumentatie en discussie’ en ‘actie’. Bij isolatie is er geen contact met extreem-rechts en zijn vertegenwoordigers, bij argumentatie en actie wel; ontmaskering zit daartussenin.³⁴ De optie ‘samenwerking met extreem-rechtse partijen’ nam hij, net als andere auteurs uit de jaren tachtig en negentig, niet op in zijn overzicht; die optie was toen kennelijk ondenkbaar.

Het in 2012 verschenen boek van Downs bevat een analyse van de omgang met ‘pariartijen’, waarmee hij een breed scala aan door de andere partijen ‘uitgestoten’ partijen bedoelt, met name in de situatie dat zo’n partij in een democratisch geregeerd land lid wordt van een vertegenwoordigend orgaan. Het antwoord op de vraag hoe die partijen te bestrijden verschilde volgens Downs per land en tijdvak. Die reactie werd door drie factoren bepaald: de historische context, want de percepties van risico of bedreiging worden mede bepaald door historische ervaringen; de institutionele setting, zoals het kiessysteem of de mate van polarisatie van het partijsysteem; en tot slot de vigerende procedurele of inhoudelijke visie op de democratie. Op basis van deze drie factoren ontwikkelde Downs een theoretisch model voor de wijze waarop gevestigde democratische partijen kunnen omgaan met pariartijen die worden verkozen in een democratisch orgaan. Hij onderkende twee hoofdopties of -strategieën, namelijk *disengage* en *engage*, door hem omschreven als een strategische keuze tussen ‘clean hands’ en ‘constructive engagement’. De *disengage*-optie kende twee subopties, namelijk negeren, door niets te doen en de partij dood te zwijgen, en verbieden/isoleren, door bijvoorbeeld juridische restricties aan te brengen, door coalities te blokkeren, of de partij te verbieden. De *engage*-optie kende ook twee subopties, namelijk samenwerking met de partij in vertegenwoordigende organen, in het bestuur of electoraal en het geheel of gedeeltelijk overnemen van standpunten van die partij (in de Engelstalige literatuur aangeduid als *cooptation*).³⁵

Op basis van De Witte en Downs zijn zeven strategieën tegen extreem-rechts te onderscheiden (zie tabel 1.1).

Bij de strategie ‘negeren’ gaat het om het doodzwijgen en negeren van de extreem-rechtse partij. De gedachte achter deze strategie is dat elke aandacht voor die partij te veel is, dat elke publiciteit voor die partij moet worden voorkomen en dat die partij geen podium mag worden geboden om zijn ideeën te verspreiden. En de hoop bestaat dat het negeren van de partij ertoe zal leiden dat ‘het’ vanzelf wel zal overgaan.³⁶

Bij de strategie ‘isoleren’ gaat het om actief optreden, waarbij geprobeerd wordt de invloed van de extreem-rechtse partij te beperken. Een eerste optie is het cordon sanitaire; dat is erop gericht (politieke) samenwerking met extreem-rechts te vermijden. Andere opties zijn het veranderen van de electorale spelregels – door bijvoorbeeld electorale drempels en het aantal handtekeningen dat

Tabel 1.1 Strategieën tegen extreem-rechts (met enkele opties)

Strategieën tegen extreem-rechts	Opties
1. Negeren	
2. Isoleren	2a. Cordon sanitaire 2b. Veranderen electorale spelregels 2c. Aanpassen wetgeving 2d. Partijverbod
3. Ontmaskeren	
4. Argumenteren en discussiëren	4a. In debat 4b. Beïnvloeding publieke opinie 4c. Overnemen van standpunten
5. Actie	5a. Demonstraties en bijeenkomsten 5b. Allianties 5c. Beletten vergaderingen en demonstraties 5d. Geweld
6. Behandelen als elke andere partij	
7. Samenwerken	

Bron: De Witte, ‘Een overzicht en evaluatie van strategieën ter bestrijding van extreem-rechtse partijen’, 171-187; Downs, *Political extremism in democracies* (2012).

nodig is om een lijst in te dienen te verhogen –, het aanpassen van wetgeving – bijvoorbeeld die tegen discriminatie of haatzaaien – en tot slot het verbieden van de partij.³⁷

Bij de strategie ‘ontmaskeren’ gaat het om het blootleggen van het ‘ware’ extreem-rechtse gezicht van een partij. Uitgangspunt bij deze strategie is dat extreem-rechtse partijen twee gezichten cultiveren: een beschaafd, fatsoenlijk gezicht voor de buitenwereld (frontstage) en een radicaal gezicht voor de achterban en het partijkader (backstage).³⁸ Doel van deze strategie is om, door het ‘ware’ gezicht van de partij te tonen, deze in diskrediet te brengen en zo (potentiële) kiezers ervan te weerhouden op die partij te stemmen.³⁹

Bij de strategie ‘argumenteren en discussiëren’ gaat het erom de analyses en de oplossingen van de extreem-rechtse partij met inhoudelijke argumenten te weerleggen. Daarbij zou aangetoond kunnen worden dat de voorstellen van extreem-rechts simplistisch en niet uitvoerbaar zijn. Ook zouden de waarden die van belang zijn voor de samenleving, zoals gelijkheid en solidariteit, kunnen worden benadrukt.⁴⁰ Het kan ook gaan om beïnvloeding van de publieke opinie, bijvoorbeeld door voorlichting en educatie,⁴¹ en om het overnemen van politieke standpunten of thema’s van een extreem-rechtse partij door andere partijen, teneinde die partij de wind uit de zeilen te nemen.⁴²

Bij de strategie ‘actie’ zijn diverse varianten te onderkennen. Ten eerste het organiseren van massabijeenkomsten en demonstraties; door dergelijke bijeenkomsten wordt getoond dat een belangrijk deel van de publieke opinie en de organisaties in het maatschappelijk middenveld niet aan de kant van extreem-rechts staat. Ten tweede het aangaan van allianties; dat betreft het vormen van een front van maatschappelijke organisaties tegen extreem-rechts, een zo breed mogelijk front met een logischerwijs wat vager en gematigder programma of een smaller front met een duidelijker en radicaler programma. Ten derde het beletten van vergaderingen of manifestaties; het houden van openbare vergaderingen en manifestaties draagt bij aan de groei van extreem-rechtse partijen en het beletten van deze bijeenkomsten belemmert die groei. En ten

vierde het gebruik van geweld; dat betreft het gewelddadig beletten of verstoren van extreem-rechtse manifestaties of het fysiek bedreigen van extreem-rechtse activisten.⁴³

Bij de strategie ‘behandelen als elke andere partij’ gaat het niet meer om het actief bestrijden van de extreem-rechtse partij, maar om het ‘gewoon’ in debat gaan met die partij en om het ‘gewoon’ publiceren over die partij. De strategische logica achter deze strategie is dat ‘gewoon’ doen in elk geval geen extra aandacht vestigt op de extreem-rechtse partij en van die partij geen underdog maakt.

Ook bij de zevende en laatste strategie ‘samenwerken’ gaat het niet meer om het actief bestrijden van de extreem-rechtse partij, maar om het samenwerken met die partij op electoraal en/of wetgevend gebied dan wel in lokale besturen of de landsregering. De door de gevestigde partijen gehanteerde strategische logica is dat meedoen leidt tot gematigdheid. De prijs die de extreem-rechtse partij namelijk betaalt om mee te mogen doen is in het algemeen het matigen van het eigen geluid – van het programma en de propaganda.⁴⁴

(Contra)strategieën

Er zijn zes (contra)strategieën die een extreem-rechtse partij zou kunnen hanteren om haar eigen standpunten voor het voetlicht te brengen en de bestrijding te pareren (zie tabel 1.2).⁴⁵

De eerste (contra)strategie is ‘terugtrekken’. Die kan worden toegepast als de druk op de partij of op individuen binnen de partij te

Tabel 1.2 (Contra)strategieën van extreem-rechts

(Contra)strategieën van extreem-rechts
1. Terugtrekken
2. Provoceren
3. Argumenteren en discussiëren
4. Wapenen tegen bestrijding
5. Actie
6. Samenwerken

groot wordt. Men doet een stapje terug; bepaalde activiteiten die een partij of een individu binnen een partij zou willen doen worden niet meer ondernomen. De tweede is 'provoceren'. Hierbij gaat het erom bepaalde thema's, de thema's waarop de partij (electoraal) denkt te kunnen groeien, nadrukkelijk en uitdagend in de publiciteit te brengen. Verder kan het gaan om uitdagend gedrag zonder meer, om de (politieke) tegenstander te pesten of van zijn stuk te brengen. De derde is 'argumenteren en discussiëren'. Hierbij probeert de partij haar standpunten (weer) uit te leggen; gepoogd wordt in discussie te gaan met de tegenstanders. Daarvoor kunnen de reguliere media worden gebruikt, maar ook eigen media – zoals partijbladen, folders en zendtijd op radio en televisie. De vierde is 'wapenen tegen bestrijding'. Hierbij probeert de partij haar organisatie en haar leden en activisten te beschermen tegen bestrijding, ontmaskering en ontregeling, bijvoorbeeld door de organisatie, zoals de structuur en de statuten, aan te passen. Daarnaast kan de partij proberen haar 'ware' gezicht – voor zover van toepassing – zoveel mogelijk te verbergen en een gematigd gezicht naar de buitenwereld te tonen. De vijfde is 'actie'. Hierbij treedt de partij op tegen de bestrijding en de bestrijders door het voeren van processen – bijvoorbeeld tegen vermeend onjuiste berichtgeving in de media, of tegen demonstratieverboden –, het houden van demonstraties – om het eigen gedachtegoed uit te dragen dan wel om te laten zien dat de partij nog bestaat – en geweld. De zesde en laatste (contra)strategie is 'samenwerken'. Hierbij probeert de extreem-rechtse partij tot samenwerking te komen met de gevestigde partijen, op electoraal en/of wetgevend gebied dan wel in lokale besturen of de regering.

Arena's en belangrijkste actoren

Een groot aantal actoren bij de overheid en in de maatschappij bestreed de CP en CD. Om structuur te brengen in de analyse van die bestrijding wordt onderscheid gemaakt tussen vijf arena's; dit zijn de (virtuele) plaatsen waar die bestrijding daadwerkelijk plaatsvond. Deze zijn het 'parlement', de 'rechtszaal', 'subsiëring en toezicht', de 'publieke opinie' en de 'straat' (zie tabel 1.3).

Tabel 1.3 De arena's met de belangrijkste actoren

Arena's	Belangrijkste actoren
1. Parlement	– Politieke partijen
2. Rechtszaal	– Openbaar Ministerie – Maatschappelijke organisaties
3. Subsidiëring en toezicht	– Ministerie van Binnenlandse Zaken – Binnenlandse Veiligheidsdienst
4. Publieke opinie	– Maatschappelijke organisaties – Media
5. Straat	– Maatschappelijke organisaties – Gemeenten – Antifascisten

In de eerste arena, het 'parlement', bestreden (de) andere politieke partijen de CP en CD in de vergaderzalen van de Tweede Kamer, de Provinciale Staten en de gemeenteraden. De tweede arena is de 'rechtszaal'. Tegen de CP en CD werden vele rechtszaken – civiele en strafzaken – aangespannen die in de rechtszaal werden behandeld. Belangrijke actoren in deze arena waren maatschappelijke organisaties die civiele zaken aanspanden en het Openbaar Ministerie dat strafzaken aanspande. De derde arena is 'subsidiëring en toezicht'. Verschillende actoren speelden hier een rol: ministeries, zoals het ministerie van Binnenlandse Zaken, beslisten over de toekenning van subsidies en faciliteiten aan de partij-instellingen en de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) hield die partijen in de gaten. De vierde arena is de 'publieke opinie'. In deze arena ging het om het beïnvloeden van de publieke opinie door het verspreiden van informatie over de CP en CD. Actoren waren de media – schrijvende pers, radio en televisie – en maatschappelijke organisaties, zoals de Anne Frank Stichting. De vijfde en laatste arena is de 'straat'. Hier ging het om het organiseren van demonstraties of andere manifestaties tegen de CP en CD en om het laten verbieden, onmogelijk maken of verstoren van vergaderingen en demonstraties van die partijen. Actoren waren maatschappelijke organisaties, overheden (vaak gemeenten) en de (radicale) antifascistische beweging.

Bronnen

Bij het schrijven van dit boek is gebruikgemaakt van een grote diversiteit aan bronnen: archiefstukken, partijprogramma's, wetenschappelijke literatuur, artikelen uit kranten en weekbladen, televisieprogramma's en interviews.

Veel materiaal voor dit boek is ontleend aan het Archief Hans Janmaat dat te vinden is in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG). Janmaat heeft een groot deel van zijn archief geschonken aan de politicoloog Meindert Fennema die het op zijn beurt heeft ondergebracht bij het IISG. Aan dit archief is het archief toegevoegd van de 'huisadvocaat' van de CP en CD, Leo van Heijningen, met materiaal over de vele rechtszaken die hij voor deze partijen heeft gevoerd. Van dit archief maakt ook deel uit de (nooit gepubliceerde) autobiografie van Janmaat, *De vrouw van de secretaris*. Hij heeft deze tekst na zijn vertrek uit de Tweede Kamer in 1998 opgesteld. Deze autobiografie is een rijke bron van informatie, maar moet wel voorzichtig worden gehanteerd, omdat Janmaat niet altijd even nauwkeurig is met feiten en data. Een ander deel van zijn archief heeft Janmaat geschonken aan de politicoloog Joop van Holsteyn; dit wordt bewaard op zijn werkkamer aan de Universiteit Leiden.

In kranten en weekbladen is veel geschreven over Janmaat en zijn partijen. Veel van dit materiaal is, overzichtelijk geordend, aangetroffen in de documentatiecentra van de Anne Frank Stichting, de Tweede Kamer en het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen. Tot slot is materiaal over de CP en CD ontvangen van onderzoekers die dit in het kader van hun onderzoek voor een eindschrijft of dissertatie hebben verzameld. Marco Schikhof verzamelde in het kader van zijn onvoltooide promotieonderzoek naar nieuwe partijen bij politieke wetenschappen in Leiden veel materiaal over de CP en hield interviews met leden van het topkader van die partij. Dat geldt ook voor Annette Linden; zij sprak in het kader van haar promotieonderzoek naar de levensloop van rechtsextremisten, gepubliceerd in het boek *Besmet* uit 2009⁴⁶,

met veel extreem-rechtse activisten, onder wie kaderleden van de CD.

Belang

In de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw is er veel geschreven over de CP en CD, ook door wetenschappers, met name over de ideologie, de aanhang en de bestrijding van die partijen. Onderzoek waarbij vanuit een historische of sociaalwetenschappelijke optiek wordt teruggeblikt op deze partijen is er nog nauwelijks. Een eerste verdienstelijke poging om de geschiedenis van de CP en CD te schrijven was de bundel *Extreem-rechts in Nederland* onder redactie van Joop van Holsteyn en Cas Mudde uit 1998.⁴⁷ Het artikel uit deze bundel over de bestrijdingsstrategieën tegen extreem-rechts van de hand van Marco Schikhof was een van de inspiratiebronnen voor dit boek.⁴⁸ Wat nog ontbreekt is een studie, waarin mede op basis van archiefmateriaal en interviews met betrokkenen, de bestrijding van de CP en CD op samenhangende wijze wordt beschreven en geëvalueerd. Dit boek probeert in die leemte te voorzien.

Momenteel zien we in Europa een sterke opkomst van radicaal-rechtse partijen. Gewezen kan worden op de groei van de PVV in Nederland en de goede verkiezingsresultaten van het Front National in Frankrijk, en in het voorjaar van 2016 wist een kandidaat van de Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ) zich bijna tot president van Oostenrijk te laten verkiezen. Ook vanuit die optiek is het goed om te bestuderen hoe in het nabije verleden met dergelijke partijen is omgegaan.

Waar gaat dit boek niet over?

Dit boek gaat over de bestrijding van twee partijen, de CP en CD, de partijen van Hans Janmaat, en niet over de andere extreem-rechtse partijen die actief waren in de jaren tachtig en negentig (waaronder de Nederlandse Volks-Unie en CP'86). Er zijn vier redenen

voor deze beperking tot de casussen CP en CD. In de eerste plaats omdat er over die partijen in de jaren tachtig en negentig het meest te doen was, juist omdat ze een zetel in de Tweede Kamer wisten te verwerven. In de tweede plaats omdat dit boek de bestrijding van extreem-rechtse partijen in haar volle omvang wil laten zien, in zo veel mogelijk arena's. Omdat de NVU en CP'86 nooit in de Tweede Kamer zijn verkozen zou in die gevallen de parlementaire arena buiten beschouwing moeten blijven. In de derde plaats omdat de relatief gematigde CP en CD vanuit de optiek van bestrijding interessanter zijn dan de meer extreme NVU en CP'86. Juist door het ambigue karakter van die partijen – zijn ze echt relatief gematigd of zijn ze achter de schermen toch extremistisch? – is het van belang na te gaan welke argumenten de bestrijders hadden om die partijen te bestrijden. Tot slot een praktisch punt: over de CP en CD en over hun bestrijders is veel meer en meer divers (archief)materiaal beschikbaar dan over andere extreem-rechtse partijen.

Dit boek is geen alomvattende geschiedenis van de CP en CD. Het schetst geen afgerond beeld van het optreden of politiek functioneren van de partijen. En het gaat niet of hoogstens zijdelings in op de interne aspecten van die partijen: op de partijorganisatie en op de mensen in de partij.

In dit boek kunnen slechts voorzichtige uitspraken gedaan worden over de effectiviteit van de bestrijding van de CP en CD, over de vraag dus of er een causale relatie bestaat tussen geconstateerde gevolgen (bijvoorbeeld een gebrek aan kader bij de CP en vooral de CD) en de bestrijding van die partijen. Het succes – of het ontbreken daarvan – van een (extreem-rechtse) partij hangt af van meer factoren dan alleen de bestrijding; ook de historische context waarbinnen de partij opereert, de reacties van anderen, de partijorganisatie en de activisten spelen een rol.⁴⁹ Omdat in dit boek niet of hoogstens zijdelings wordt ingegaan op de partijorganisatie en op de mensen in de partij kunnen dus ook geen harde uitspraken worden gedaan over de effectiviteit van de bestrijding.

Ten slotte is dit boek geen biografie van Hans Janmaat. Hij komt

uiteraard veelvuldig aan de orde, maar het schetst geen afgerond portret.